

Література:

1. Адамчик В. Полная энциклопедия символов и знаков / Адамчик В. – Минск : Харвест, 2008. – 607 с. : ил. – (Карманная библиотека).
2. Білоус П. Українська паломницька проза: історія жанру / Білоус П. – Київ, 1998. – 128 с.
3. Білоус П. Психологія літературної творчості : Книга для вчителів та учнів / Білоус П. – Житомир, 2004. – 96 с.
4. Білоус П. Світло зниклих світів (художність літератури Київської Русі) : [зб. статей] / Білоус П. – Житомир, 2003. – 160 с.
5. Галич О., Назарець В., Васильєв С. Теорія літератури / Галич О., Назарець В., Васильєв С. – Київ : Либідь, 2001. – 488 с.
6. Гуревич А. Категории средневековой культуры / Гуревич А. – М. : Искусство, 1984. – 350 с.
7. Жак Ле Гофф. Середньовічна уява / Жак Ле Гофф ; [пер. з франц. Яреми Кравця]. – Львів : Літопис, 2007. – 350 с.
8. Лихачев Д. Поэтика древнерусской литературы / Лихачев Д. – М. : Наука, 1979 – 360 с.
9. Лихачев Д. Человек в литературе Древней Руси / Лихачев Д. – М. : Наука, 1970. – 178 с.
10. Пономарев Я. Психология творчества / Пономарев Я. – М. : Наука, 1976. – 296 с.
11. Путилов Б. Славянский мир в лицах: Боги, герои, люди / Путилов Б. – СПб. : Издательский Дом «Азбука-классика», 2008. – 368 с.
12. Сліпушко О. Софія Київська. Українська література Середньовіччя: Доба Київської Русі (X–XIII століття) / Сліпушко О. – К. : Видавництво «Аконіт», 2002. – 399 с.
13. «Слово про Закон і Благодать» / Яременко В., Сліпушко О. Золоте слово: Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX–XV століть. В 2 кн. – К. : Видавництво «Аконіт», 2002. – Кн. 1. – 783 с.
14. Хейзинга Й. Осень Средневековья. Сочинения в 3 т. / Хейзинга Й. ; [под ред. Кольшиной Н.]. – Рос. Академия Наук : Серия «Памятники исторической мысли». – Т. 1. – 1995. – 377 с.
15. Черноіваненко С. Літературний процес в історико-культурному контексті: Розвиток і зміна типів літератури і художньо-літературної свідомості в російській словесності XI–XX століть / Черноіваненко С. – Одеса : Маяк, 1997. – 712 с.

**The Revelation of Author's Consciousness
in the «Sermon on Law and Grace» by Illarion**

The influence of Illarion's personality on his literary style is revealed in the article. The problem of temporal and spatial peculiarities of the «Sermon on Law and Grace» depending on the author's perception of the world is actualized. The concept of author's consciousness is researched.

Ольга Блик (Київ)

**РОЛЬ СПІВЦЯ У КИЄВОРУСЬКІЙ ТА СКАЛЬДИЧНІЙ ПОЕЗІЇ
ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ
(НА ПРИКЛАДІ «СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВИМ»)**

Відомо, що більша частина літературного спадку києворуської доби – це твори релігійного характеру. Адже саме запровадження писемності на Русі було пов'язано з потребами створення священних книг рідною для цієї держави мовою. Тому від самого початку література, та й загалом книжна справа перебували під князівським протекторатом. Створювалися осередки книжників (Києво-Печерський та Видубицький монастирі), і очевидно, що їхня діяльність мала характер державного замовлення, адже слід було утвердити статус Київської Русі на тогочасній політичній арені. За умови зміни князівської династії змінювалася і політика, що можна прослідкувати під час аналізу давньоруських літописів.

На той час існував потужний пласт дохристиянського фольклору, та з очевидних причин записаний він не був. Під час встановлення християнської віри її прихильники дуже суворо

обійшлися з попередніми пам'ятками землі Руської. Фрагменти, що залишилися у літописах – скоріше виняток, ніж правило.

Попри те, що література киеворуської доби – це переважно література релігійного характеру, ми не можемо віднести туди ж і літописи – адже вони мали власну функцію: витворення державної історії, ствердження престижу правлячої династії, а разом з тим – і ствердження прав Київської Русі на тогочасній міжнародній арені. Про висловлення у подібних творах певних опозиційних ідей, звичайно, не йшлося.

Цікавою та продуктивною видається нам думка про виділення у киеворуській літературі світського блоку. Найяскравішим прикладом її мусить стати «Слово о полку Ігоревім». Відомо, що автор твору – світська людина, воїн; до того ж – представник знаті, який був наближеним до самого Ігоря та виступав очевидцем подій, описуваних у творі. До того ж, оповідач у «Слові» дає власні оцінки вчинкам героїв, засуджує їх гордість і нерозсудливість, тобто дозволяє собі критикувати владних осіб.

Існує чимала кількість досліджень поезики «Слова», безсумнівний суттєвий вплив на твір фольклорної традиції. Поетику твору докладно проаналізував Дмитро Ліхачов. Значна кількість матеріалів присвячена трактуванню «темних місць» у творі. Попри велику кількість ґрунтовних досліджень з теми, дозволимо собі виділити кілька пунктів, які є принципово важливими для нашого дослідження.

По-перше, Дмитро Ліхачов припускає існування цілої традиції придворних співців, адже «Слово», за умови надзвичайного таланту свого автора, не могло бути твором, єдиним у своєму роді – повинна існувати повноцінна традиція. Дослідник уявляє собі «автора «Слова» високопрофесійним майстром, який працював у суворій літературній традиції» [3; 167], адже «за геніальністю автора «Слова» відчувається присутність традиційних форм професійної поезії, що не дійшли до нас. І це помітно тому, що традиційність у доступних нам областях постійно і якимось особливо легко відкривається» [3; 167].

Також аргументом на користь цієї теорії дослідник вважає уривок з Іпатіївського літопису за 1241 р., де згадується про славетного співця Митусу: «словутьного певца Митусу, древле за гордость не восхотевшу служити князю Данилу, разодраного акы связаного приведоша...» [3; 168]. Ліхачов таким чином трактує пригоду з Митусою: «Митуса, безсумнівнo, світський співець, а не церковний, як думали деякі, бо тільки світському княжому співцеві могло бути поставлене в вину небажання «служити» князю. В чому ж могло виражатися служіння співця князю? Природньо припустити – у складанні пісень на честь цього князя, тобто Даниїла. Причиною цього в літописі виставляється «гордість», і це свідчить про достатньо високе суспільне положення княжого співця» [3; 168].

Ліхачов називає імена чотирьох княжих співців: Боян, Ходина, вже згаданий Митуса і сам автор «Слова о полку Ігоревім». Варто також згадати гіпотезу Василя Яременка про існування поета Яня [6]. Отже, досить можливим представляється нам існування співецької княжої традиції у Київській Русі.

Разом з тим, зазначає Дмитро Ліхачов, княжий співець «міг виконувати й інші функції при дворі, наприклад, зброєносця, охоронця, як це було у Скандинавії» [3; 169].

Версія Леоніда Махновця про те, що автором «Слова о полку Ігоревім» був князь-ізгой, старший син Ярослава Осмомисла Володимир Ярославич не суперечить нашому припущенню, адже особа княжого походження так само могла володіти уміннями й навичками співця.

Явище придворної поезії відоме нам майже у всіх країнах середньовічної Європи. Але і руського, і північного співців можна з упевненістю назвати княжими, в той час, як подібні явища в англійській чи французькій літературі пов'язані з запровадженням лицарського культу, з поняттям «двору» у світському, куртуазному розумінні. Замість князя-воїна у них виступає король-самодержець. Розмежовує ці два явища – скальдичну та лицарську поезію – матеріал саг («Сага про Сверіра», «Пасмо про Ейнара сина Скулі»). Адже вже в XII-XIII століттях «починається поступове витіснення поезії скальдів з побуту скандинавських володарів лицарською культурою, що наступає з континенту» [1; 359]. Часто сам скальд нарікає на те, що вже не отримує заслужених поваги і нагород, бо його місце зайняв придворний блазень і фігляр, представник материкової традиції. Про введені датським конунгом Свейном нових

звичаях, запозичених ним з Німеччини, повідомляє також Саксон Граматик у XIV книзі «Діань датчан» [1; 360].

Крім виконання своєї прямої функції, скальд зазвичай був дружинником свого володаря. Писемні джерела свідчать, що конунги поважали скальдів, і тим бажанішими були вони у конунговій дружині. Разом з тим, найбільшою честю було вважатися «людиною конунга», а значить – першим серед воїнів. А отже, протиставлення скальдів і дружинників відсутнє у скандинавській історіографічній традиції. «Разом з тим, з того факту, що конунги та ярли виявляли особливу прихильність до скальдів і були не від того, щоб оточувати себе такими, зовсім не впливає, що останні, стаючи «людьми конунга» отримували особливий статус «придворних поетів», що відрізняв їх від решти наближених до нього осіб» [1; 360]. Про статус скальда у дружині промовисто свідчить такий факт: у останній своїй битві конунг Олаф Святий оточує себе найсильнішими воїнами і скальдами, які повинні бачити все на власні очі, щоб потім якнайкраще описати цю битву потомкам. Замість того, щоб вберегти скальдів від смерті, він знаходить їм місце у самому вирі битви, поряд з конунгом та його знаменом.

«Так, якими б різноманітними не були власне професійні обов'язки скальда при скандинавському правителі – ми бачимо його то панегіристом-історіографом, то декламатором, а значить, знавцем і хранителем традиції (свого роду «архіваріусом» дописемної епохи), а то й імпровізатором, що розважає конунга та наближених до нього осіб своєю поетичною майстерністю... він так і не набув особливого й відмінного від дружинника статусу «придворного поета». І справа тут не лише у відсутності «королівського двору» як такого» [1; 362].

Отже, можемо підсумувати, що попри особливий статус поета у скандинавському суспільстві, скальд залишається воїном, повноправним членом дружини, обов'язок якого – бути поряд зі своїм правителем, щоб потім достойно описати його діяння. Безумовно, цей образ співця-автора «Слова о полку Ігоревім», який іде у бій поряд зі своїм володарем, спостерігає його і у хвилини перемоги, і у страшну мить поразки, і наслідують оповідати все «як було», додаючи до цього власну думку щодо ходу подій. Якою ж є роль цього співця? «Це пояснило б дивовижне знання автором політичної ситуації в усій Руській землі... І це зробило би зрозумілим його владний заклик до князів виступати за Землю руську. Цей заклик був би смішним у вустах скомороха, безсильним у вустах співця з народу, недозволенним у вустах занадто вже залежного придворного чи простого воїна» [3; 169], - стверджує Дмитро Ліхачов.

Отже, прослідковуємо певну спільність у ролі скандинавського скальда та давньоруського співця-автора «Слова о полку Ігоревім». До того ж, на нашу користь свідчать певні стилістичні особливості твору. Деякі місця у ньому нагадують кеннінги - «двочленні, а часто й складніші метафори, як досить прозорої семантики, так і з історичними та міфологічними алюзіями» [2; 174]. Зокрема, «замість «кров» читаємо «криваве вино», замість «битися з ворогом» – «поїти його (вином)», «частувати його» або «молотити»» [7; 52]. Існує також цікава позиція щодо виразу «растекашеся мысию по древу», адже дослідники вбачають у «мисі» хтонічну істоту скандинавської міфології – білку Рататоск, що стрибає по світовому дереву і переказує новини. Адже відомим є тлумачення цього місця таким чином: «мишь», орудний відмінок «мисію» перекладається з давньослов'янської мови як «білка».

Отже, слушно порівняти скандинавську скальдичну традицію з творчістю професійних давньоруських поетів, називаючи при цьому основним твором давньоруської світської поетичної традиції «Слово о полку Ігоревім». Ряд типологічних подібностей дозволяє дослідникам зробити припущення про існування такого явища у давньоруській літературі, хоча значного пласту пам'яток і не збереглося. Беззаперечним є факт тісної економічної та політичної співпраці Київської Русі та скандинавських країн, традиційно згадується низка династичних шлюбів; достеменно відомо, що північні скальди перебували при київському дворі у складі скандинавської дружини [2]. Навіть норвезький король Гаральд Суворий, зять Ярослава Мудрого, володів скальдичним мистецтвом. Ряд цих фактів дозволяє нам стверджувати, що між скальдичною та давньоруською поетичними традиціями існувала певна взаємодія, що і виразилося у стилістиці «Слова о полку Ігоревім».

Література:

1. Гуревич Е., Матюшина И. Поэзия скальдов / Елена Гуревич, Ирина Матюшина. – М. : РГГУ, 2000. – 752 с.
2. Качуровський І. Генерика і архітектоніка / Ігор Качуровський. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 382 с.
3. Лихачев Д. С. Размышления об авторе «Слова о полку Игореве» // Лихачев Д. С. Избр. работы : в 3 т. / Дмитрий Сергеевич Лихачев – Л. : Худ. литература, 1987. – Т. 3. – 519 с.
4. Лихачев Д. С. Слово о полку Игореве / Дмитрий Сергеевич Лихачев. – Л. : Изд-во АН СССР, 1955. – 152 с.
5. Махновець Л. Про автора «Слова о полку Ігоревім» / Леонід Махновець. – К. : Вид-во при КДУ ім. Т. Г. Шевченка, 1989. – 261 с.
6. Сліпушко О. Софія Київська. Українська література середньовіччя. Доба Київської Русі (X–XIII століття) / Оксана Сліпушко. – К. : Аконіт, 2002. – 400 с.
7. Чижевський Д. Історія української літератури / Дмитро Чижевський – К. : Академія, 2003. – 658 с.

**The Role of the Bards in Ancient Russian and Medieval Skaldic Poetry
(on the Example of «The Tale of Igor's Campaign»)**

Basing on Dmitriy Likhachov's research we hypothesize the existence of professional secular poetry in ancient Russian literature. Comparing the role of scalds in Scandinavian society and the functions of «The Tale of Igor's Campaign» author we defined some typological similarities. Considering the significant economical and political ties between Kievan Rus and Scandinavia and the fact that scalds often visited Kyiv court as the members of Scandinavian forces we can predict definite influences of skaldic poetry on «The Tale of Igor's Campaign» stylistics.

Ольга Романова (Київ)

**«ПІСНЯ ПРО ХРЕСТОВИЙ ПОХІД НА АЛЬБІГОЙЦІВ»:
ІДЕЙНА СТРУКТУРА**

Література періоду хрестових походів – це корпус різноспрямованих текстів, що містить і хроніки, і героїчні пісні, і легенди, і казки. Більшість цих текстів не сприймаються дослідниками як документальні свідчення тих подій, оскільки історично «зіштовхнулися» дві цивілізації – Схід та Захід. «Молодий» Захід породив міфічне ставлення до казкового Сходу не на одну сотню «літературних» років. Хрестовий похід здійснювався з політичних та етичних міркувань для звільнення Гробу Господнього, але для європейської літератури та культури набув ореолу романтичності, казковості, вмикає в уяві усталені образи лицарів та їх прекрасних дам. В арабській літературі образи хрестоносців наділені зовсім іншими рисами, і аж ніяк це не мужність, відвага та честь. Східна «пропаганда» образу хрестоносця потім була чудово використана інквізицією під час справи з орденом Тамплієрів (наприклад, спотворений образ лицаря-тамплієра у романі В. Скотта «Айвенго»).

Взаємопроникнення філософії, світогляду хрестоносців та арабського воїна породило у період середньовіччя своєрідний плацдарм для продовження розвитку середньовічного світогляду з позиції «свій-чужий». Проте хрестові походи на Схід були не єдиними, Римська церква проводила активні дії на Півночі, намагаючись підкорити Русь, спочатку просто умовляннями про добровільне приєднання, а пізніше застосувавши військову тактику [1; 36–37]. Хрестові походи проти Сходу і Півночі не заважали церкві спостерігати за внутрішніми подіями, оскільки не було єдності в церкві, то й кількість ересей та ересіархів продовжувала збільшуватися і в самій Італії, і у Франції, і в Німеччині, і у Великобританії. Щоб втримати свою владу, Римська церква підтримала створення напіввійськових і військових чернецьких орденів. Під прикриттям таких військово-церковних операцій Римська церква не тільки контролювала віру, а й землі, розширяючи тим самим власні володіння по всій Європі. Церква